

ادیان جهان

○ جعفر قربانی

O The world's Religions
O NINIAN SMART
O ۱۹۹۸, Second Edition.

ندارد و عملی‌تر آنست که نخست بجای درک چیستی دین به معنای عام، به درک چیستی یک دین خاص همت گماریم. در توصیف یک دین خاص نیز باید توجه داشته باشیم که ادیانی همچون مسیحیت، آیین بودا و اسلام، از تنوع زیادی برخوردارند و هر یک فرقه‌های گوناگونی دارند که با یکدیگر بسیار تفاوت دارند. وانگهی یک دین خاصی ممکن است در کشورهای مختلف پا گرفته و از آداب و رسوم و شرایط خاص آن کشورها متأثر شده باشد. مثلاً پروتستانهای آلمانی با پروتستانهای آمریکا و کاتولیکهای اوکراین با کاتولیکهای ایرلند یا ارتدوکسهای یونان با ارتدوکسهای روسیه فرق دارند. این مسأله به غنای تجربه بشری می‌افزاید اما کار شناخت ادیان گوناگون را پیچیده‌تر از آن می‌کند که شاید در ابتدا تصور شود. در واقع ما نه با یک سنت که با بسیاری سنن فرعی سر و کار داریم. با این همه درک و شناخت این تنوع و تشخیص الگوهایی در دنیای پیچیده ادیان و سنت‌های بسیار متنوع آنها امکان‌پذیر است و رهیافت صحیح در درک این شناخت، همانا توجه به جنبه‌های گوناگون یا ابعاد متنوع ادیان است.

کتاب «ادیان جهان» نخست در سال ۱۹۸۹ منتشر شده و سپس در سال ۱۹۹۸ با تغییرات و اضافاتی تجدیدچاپ شده است. این کتاب مشتمل بر مقدمه، دو بخش و ۲۵ فصل است و به توصیف و تشریح ادیان الهی و غیرالهی جهان می‌پردازد. نویسنده ادیان مختلف جهان را برحسب موقعیت جغرافیایی و منطقه ظهور، گسترش و رواج آنها بررسی می‌کند.

نویسنده سپس به شرح و توصیف ابعاد می‌پردازد که معتقد است در شناخت ادیان گوناگون جهان به ما کمک می‌کنند. او هفت بعد در نظر می‌گیرد و هر یک از ادیان را از منظر این ابعاد مورد بررسی قرار می‌دهد:

۱- بعد عملی و عبادی: در هر دین و آیینی مراسم و اعمالی وجود دارد که جزء لاینفک آن دین محسوب می‌شوند مثل مراسم عبادت کلیسایی در مسیحیت ارتدوکس یا مراسم اهداء قربانی در برخی فرقه‌های آیین هندو. برخی اعمال همچون یوگا که در آیین بودا بدان پرداخته می‌شود نیز باید از بعد عملی و عبادی نگریسته شوند.

وی در مقدمه کتاب می‌نویسد شناخت ادیان جهان به سه دلیل خائز اهمیت است. نخست آنکه ادیان، جزئی بسیار مهم از تاریخ زندگی انسان هستند و از این رو بخشی از میراث تمدن بشری محسوب می‌شوند. دوم اینکه برای شناسایی و درک فرهنگ‌های گوناگون که در جهان امروز وجود دارند، آگاهی از جهان‌بینی‌هایی که در واقع زیربنای این فرهنگ‌ها هستند، ضروری است و سرانجام آنکه برای ترسیم تصویری منسجم از واقعیت‌های موجود، باید آرمانها و آداب و رسوم تمدن‌ها و فرهنگ‌های مهم جهان را شناخت و برای قضاوت درباره فلسفه‌ها و شیوه‌های زندگی انسانها، چشم‌انداز تطبیقی قابل اطمینانی داشت. وی معتقد است نباید تعریف آنچنان محدودی از دین به دست داد که ایدئولوژی‌های سکولار را شامل نشود. به اعتقاد وی جهان‌بینی‌های سکولار همان کارکردی را در جامعه دارند که ادیان. از این رو شناخت آنها در کنار شناخت ادیان الهی به درک فرهنگ و تمدن‌های امروزی کمک می‌کند و البته این نکته قابل تأمل و ایراد است.

۲- بعد تجربی و عاطفی: با نگاهی گذرا به تاریخ ادیان، می‌توان دید که تجربیات خارق‌العاده بشری همچون احوال حضرت محمد (ص) در غار حراء یا روشنگری بودا، چه قدر در ایجاد و شکل‌گیری ادیان نقش داشته‌اند.

وی می‌نویسد تلاش برای یافتن ماهیت دین، تلاش بیهوده‌ای است و سرانجامی جز گرفتار شدن در دام سوالات پیچیده و پاسخ‌های مبهم

این تجربیات ویژه را باید رویدادهایی سرنوشت‌ساز در تاریخ زندگی بشر دانست. عواطف، هیجانات و احساسات مذهبی نقش خاصی در به زندگی بشر ایفاء می‌کنند. مراسم عبادی مکاتب دینی و اسطوره‌های مذهبی همگی سرشار از عواطف و احساساتی هستند که به زندگی مذهبی انسانها طراوت می‌بخشد.

۳ - بعد روایی و یا اسطوره‌ای: همه ادیان مشتمل بر حکایات و قصه‌هایی هستند که به بیان سرگذشت‌ها و ماجراهایی می‌پردازند که گاه به بنیانگذاران آن ادیان مربوط می‌شوند و گاه از رخدادها زلی حکایت می‌کنند، بعد روایی ادیان ممکن است در تاریخ ریشه داشته باشند. همچون داستان زندگی حضرت محمد (ص) یا محصول قوه خیال انسانهایی باشد که با بیان سرگذشت خدایان مختلف به پیش‌بینی حوادث ناشناختنی زندگی می‌پرداختند.

۴ - بعد نظری و فلسفی: بعد نظری زیربنای بعد روایی است. مثلاً برای یقین به داستان زندگی حضرت عیسی (ع) و آیین عشاء ربانی و اینکه چگونه خداوند در قالب عیسی مسیح (ع) تجلی یافته است، نظریه تثلیث ارائه شده است. مبانی نظری در کلیه ادیان بزرگ نقش مهمی ایفاء می‌کنند و شناخت آنها برای شناخت ماهیت هر دین ضروری است.

۵ - بعد اخلاقی و حقوقی: بعد اخلاقی و حقوقی شامل سلسله قوانین و مقرراتی است که پیروان هر دین ملزم به رعایت آنها هستند مثل شرع مقدس اسلام یا مقرراتی که در تورات برای یهودیان وضع شده است.

۶ - بعد اجتماعی و سازمانی: برای شناخت هر دین باید چگونگی کارکرد آن در بین مردم را شناخت. برخی ادیان در برخی جوامع دین رسمی محسوب می‌شوند و برخی دیگر جزء ادیان اقلیت به شمار می‌روند. اما در همه آنها می‌توان از نوعی ساختار اجتماعی سراغ گرفت که پیروان آنها را گرد آورده و سازمان‌دهی می‌کند. بعد اجتماعی همچنین به افراد برجسته و سرشناس می‌پردازد که پایه‌گذار مکتبی جدید یا جنبش اصلاحی در یک دین هستند.

۷ - بعد مادی: بعد اجتماعی دین در نوعی دیگر یعنی در قالب‌های مادی نیز عینیت یافته است و ساختمان‌ها، آثار هنری شامل معابد و دیگر آفرینش‌های هنری بشر از آن جمله‌اند. مکانهای مقدس همچون گره فرجی، رود گنگ و جبل زیتون نیز در بعد مادی دین جای می‌گیرند.

وی در بیان کاربردهای این هفت بعد می‌نویسد این ابعاد به توصیف دقیق‌تر ادیانی که هم‌اکنون در جهان وجود دارند به ما کمک می‌کنند و اگر توصیف هفت بعدی ما از ادیان کامل و دقیق باشد، نباید خیلی نگران تعریف دین باشیم. او در ادامه به بررسی رابطه بین نظام‌های کم و بیش دینی و نظام‌هایی که معمولاً سکولار خوانده می‌شوند، همچون مارکسیسم، اگزیستانسیالیسم، ناسیونالیسم و... می‌پردازد. و درک این رابطه را برای شناخت بهتر دنیایی که در آن زندگی می‌کنیم حائز اهمیت می‌خواند.

او سپس به اهمیت شناخت سه مرحله برای هر دین اشاره می‌کند. یعنی مرحله پیدایش، شکل‌گیری و اصلاح. نویسنده خاطر نشان می‌کند که توجه به بنیانگذاران و نخستین متون مقدس هر دین ما را به شناسایی

مرحله پیدایش ادیان نائل می‌کند. اما تأکید بیشتر وی بر این امر تعلق گرفته است که شناخت بهتر و کامل‌تر ادیان بدون توجه به سیر تکامل و شکل‌گیری آنها در طول زمان امکان‌پذیر نیست. به عنوان مثال وی عقیده تثلیث را مطرح می‌کند و می‌گوید که در «عهد جدید» نشانی از این مفهوم نمی‌توان یافت. پس در واقع این عقیده محصول تحولی است که بعداً اتفاق افتاده است. آنگاه نویسنده به تأثیر زندگی مدرن بر ادیان جهان اشاره و تأکید می‌کند که برخی ادیان برای کنار آمدن با تحولات شگرفی که در روزگار جدید واقع شده‌اند، همچون علم‌گرایی، ناسیونالیسم، امپریالیسم و استعمارگری از مدرنیته تأثیر پذیرفته‌اند.

نویسنده ضمن آنکه معتقد است در برخی ادیان همچون اسلام، بنیانگذار و دوره زندگی او اهمیت بسیار زیادی دارد، متذکر می‌شود که عموماً می‌توان بین دوره یا دوره‌های پیدایش و دوره یا دوره‌های شکل‌گیری تمایز قائل شد. بدین ترتیب خاستگاه مسیحیت کلاسیک را باید عهد جدید دانست اما شکل‌گیری کامل آن و تدوین عقاید بسیار مهمی چون تثلیث و شرح و بسط کامل مراسم عبادت کلیسایی، سلسله مراتب کلیسا و پیدایش رازورزی و رهبانیت تا قرن چهارم بعد از میلاد به طول انجامیده است. برخی ادیان نیز در طول زمان دستخوش اصلاحات و تحولاتی شدند که به ایجاد فرقه‌های جدید در آنها منجر شده است. از این رو درک و شناخت کامل سه دوره پیدایش تکامل و تحول برای شناخت بهتر هر دین ضروری است.

مؤلف این کتاب در دو بخش به بررسی ادیان نقاط مختلف جهان می‌پردازد. در بخش اول که دوره زمانی آن از سه هزار سال پیش از میلاد مسیح تا سال ۱۴۰۰ بعد از میلاد است، وی به بررسی چگونگی پیدایش و تکامل ادیان در جنوب آسیا، چین، ژاپن، جنوب شرقی آسیا، حوزه اقیانوس آرام، آمریکا، خاور نزدیک، ایران، آسیای مرکزی، یونان و روم و آفریقا می‌پردازد و همچنین یهودیت، مسیحیت و اسلام را در دوره کلاسیک و قرون وسطی مورد بررسی قرار می‌دهد.

در بخش دوم کتاب از جنبش‌های اصلاحی در آیین مسیحیت، جنبش‌های ضد اصلاحی و تشکیل آیین کاتولیک مدرن، عصر روشنگری و تأثیر سرمایه‌داری و ملی‌گرایی بر شکل‌گیری مسیحیت، کثرت‌گرایی جدید، نقش استعمارگران در گسترش آیین مسیحیت و جنگ جهانی دوم سخن می‌گوید. و واکنش ساکنان مستعمرات مختلف نسبت به استعمار و تحولات پس از آن را در این مناطق مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد وی سپس به بررسی جنوب شرقی آسیا در دوران مدرن می‌پردازد و از تجربیات کشورهای چین و کره، تایلند، کامبوج، ویتنام، سنگاپور و ژاپن در این دوران سخن می‌گوید نویسنده در ادامه در مبحثی با عنوان «خروج اسلام از سایه» به بررسی تحولات ایران و خاورمیانه می‌پردازد و از انقلاب ایران و واکنش ایرانیان به مدرنیته سخن می‌گوید. وی در ادامه به نفوذ جریان‌های استعماری در کشورهای حوزه اقیانوس آرام می‌پردازد و تکامل ادیان در استرالیا و نیوزلند را مورد مذاقه قرار می‌دهد.

مؤلف در فصل‌های پایانی کتاب از دین در اتحاد جماهیر شوروی و فروپاشی کمونیسم در این منطقه یاد می‌کند و ضعف کشورهای آفریقایی،

آمریکای لاتین و چند حوزه دیگر را در دنیای مدرن به بحث می‌گذارد. او در آخرین مبحث کتاب موضوعی را در باب «آملاتی در قرن بیستم» به چالش می‌طلبد و مسأله اتحاد ادیان و تحلیل جهان‌بینی‌های کشورهای کثرت‌گرا را به بحث و بررسی می‌گذارد.

فهرست کامل عناوین و سرفصل‌های این کتاب عبارتند از:

پیش‌گفتار

اهمیت شناخت جهان‌بینی‌های جهان، ماهیت دین، ماهیت جهان‌بینی‌های سکولار، ریشه‌ها، شکل‌گیری و تحول

بخش اول

فصل اول: دین نخستین، مسأله دین، الگوهای زندگی پیش از تاریخ، فصل دوم: جنوب آسیا، تنوع هندوستان، مؤلفه‌های دین هندی، دوره

اولیه، دوره پیش از دوره باستانی، آیین بودا، آیین برهمنان یا دین اوپانیساده‌ها، آیین بودای تراوانا، ظهور ماهایانا، قالب اصلی آیین بودا در دوره باستانی، گسترش آیین بودا، تجربه تبت، الهه و هندو تئتره اسلام در هندوستان، نهضت‌های دینی، سنت هندی در دوره‌های باستانی و میانی

فصل سوم: چین، چشم‌اندازی کامل، دوره اولیه، دوره باستانی، ورود آیین بودا به چین، دوره میانی، نقش کره

فصل چهارم: ژاپن، خطوط اصلی دین ژاپنی، دوره اولیه: کاسی و نفوذ بیگانگان، دوره پیش از دوره باستانی، دوره باستانی، دوره باستانی و

پیشامدرن در ژاپن

فصل پنجم: جنوب شرقی آسیا، الگوهای منطقه‌ای، تراوانا و دوره باستانی، نقش آسیای جنوب شرقی در تاریخ ادیان

فصل ششم: حوزه اقیانوس آرام، تجربه حوزه اقیانوس آرام، ابعاد دین پلینزی‌ها، دین ملانزی‌ها: چندالگو، میکرونزی‌ها، استرالیا: سرزمین رویاها

فصل هفتم: آمریکا، عرصه‌ای وسیع، دین اینکاها، جوامع کوچک در آمریکای جنوبی، حوزه کارائیب، تمدنهای آمریکای مرکزی، آمریکای

شمالی

فصل هشتم: خاور نزدیک در عهدباستان، مروری اجمالی، دین بین‌النهرین، مصر باستان، دین اسرائیلی

فصل نهم: ایران و آسیای مرکزی، اتحاد مادها و پارتها، آیین زرتشت، مانی و کاربرد دیگر دوگانه‌نگری، اهمیت جغرافیایی آسیای مرکزی

فصل دهم: یونان و روم، دین یونانیان، دین در دین رومیان، دین در فلسطین، یهودیان و مسیحیان در جهان هلنی (یونانیان باستان)، پایان دین یونانی - رومی

فصل یازدهم: مسیحیت و یهودیت در دوران باستان و سده‌های میانی، آموزه تثلیث، شکل‌های دین رومی در برابر یونانی، حیات تازه یهودیت، مسیحیت در سده‌های میانی، جهان‌هایی که ناپدید شدند.

فصل دوازدهم: اسلام در دوران باستان و سده‌های میانی، مرور اجمالی گسترش اسلام، زندگی رسول‌الله، فراسوی دوره اولیه، تشکیل اسلام باستانی، ظهور شیعه و مفهوم «امام» اسلام در سده‌های میانی

فصل سیزدهم: ادیان باستانی آفریقا، ترکیب‌های آفریقا، ابعاد دین آفریقایی، برخی الگوهای نشانگر، تأملاتی در باب دین در آفریقا

بخش دوم

فصل چهاردهم: انفجار اروپا و اصلاح مسیحیت، آزاد شدن نیروهای جدید از اروپا، ضد اصلاحات و تشکیل آیین کاتولیک مدرن، روشنگری، سرمایه‌داری و ملی‌گرایی، نجات یهودیان و اروپای جدید، روسیه و یادگیری جدید: شوق شرقی، اروپای مدرن

فصل پانزدهم: کثرت‌گرایی جدید، امور دینی مستعمرات، از انقلاب آمریکا تا میانه قرن نوزدهم، تأثیرات مهاجرت جمعی، پروتستانهای انجیلی و بنیادگرایان، تحولات از زمان جنگ جهانی دوم، خداشناسی لیبرال

مسیحی در قرن بیستم، تأملاتی در باب دین در آمریکا

فصل شانزدهم: جنوب آسیا و واکنش نسبت به مداخله استعماری، تنوعات زندگی هندی‌ها، راج: چالش و پاسخ، اوایل قرن بیستم، پس از استقلال، تأملاتی در باب دین در جنوب آسیا در دوران مدرن

فصل هفدهم: چین و کره در دوران مدرن، گرفتاری چینی‌ها در دوران استعماری، مائو و چین جدید، چینی‌ها در تبعید، دین در کره مدرن

فصل هجدهم: جنوب شرقی آسیا در دوران مدرن، آسیای جنوب شرقی و دوره استعماری، تایلند و روند تجدد، یک راه‌حل: کناره گرفتن از

جهان، کاسوج و پالایش، ویتنام و مبارزه طولانی علیه سلطه خارجی، تجربه سنگاپور در سرمایه‌داری رفاهی، تأملاتی در باب صحنه آسیای

جنوب شرقی

فصل نوزدهم: ژاپن در دوران مدرن، به سوی انزوا، دگرگونی درونی، ادیان جدید در ژاپن، ملی‌گرایی در ژاپن و پیامدهای آن، آیا یک جهان‌بینی

کلی ژاپنی وجود دارد؟

فصل بیستم: خروج اسلام از سایه، شکست‌ها و پاسخ‌ها (واکنش‌ها)، ایران و شورش علیه تجدد، اسلام فراسوی خاورمیانه، تأملاتی در باب

اسلام مدرن

فصل بیست و یکم: نفوذ استعماری در حوزه اقیانوس آرام، اقبال نسبت به حوزه اقیانوس آرام از سوی اروپایی‌ها، استرالیا و نیوزلند، فرقه‌های

ملانزی و کارگو، شیوه حوزه اقیانوس آرام

فصل بیست و دوم: اروپای شرقی و اتحاد جماهیر شوروی، روسیه: توسعه و انقلاب، تنوعات مارکسیسم، دین در اتحاد جماهیر شوروی، اتحاد شوروی، فروپاشی شوروی، رویدادهای بعدی

فصل بیست و سوم: آفریقا در جهان مدرن، نفوذ اروپایی‌ها، رخنه اروپایی‌ها، رخنه مسیحیت در آفریقای سیاه، اسلام جنوب صحاری، اتیوپی

و تاریخ مسیحی باستانی آن، نهضت‌های جدید مذهبی در آفریقای مدرن، تأملاتی در باب آفریقای سیاه

فصل بیست و چهارم: آمریکای لاتین و حوزه کارائیب، روح فتح، آزادسازی آمریکای لاتین، دین و نژاد، تأملاتی در باب عرصه آمریکای

لاتین و حوزه کارائیب

فصل بیست و پنجم: تأملاتی در باب قرن بیستم، اتحاد ادیان، گروه‌های در تبعید در جهان مدرن، تحلیل جهان‌بینی و جوامع کثرت‌گرا